

Яворська-Ветрова І.В. Експериментальне вивчення модальності уявлень про самих себе молодших школярів з різними навчальними досягненнями як показника становлення їх особистісної ефективності / І.В. Яворська-Ветрова // Проблеми загальної та педагогічної психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка. Т. XV, част. 2 – К., 2013. – С. 232-241.

УДК 159.922

Яворська-Ветрова Ірина Вікторівна, м. Київ

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ МОДАЛЬНОСТІ УЯВЛЕНЬ ПРО САМИХ СЕБЕ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З РІЗНИМИ НАВЧАЛЬНИМИ ДОСЯГНЕННЯМИ ЯК ПОКАЗНИКА СТАНОВЛЕННЯ ЇХ ОСОБИСТІСНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ

У статті розглядаються результати експериментального вивчення модальності уявлень про власний внутрішній світ учнів третіх та четвертих класів з різною навчальною результативністю у контексті становлення їх особистісної ефективності. Визначені й описані мікро- та макrogenетичні тенденції становлення позитивних та негативних уявлень про самих себе у школярів різних за навчальною успішністю груп.

Ключові слова: самосвідомість, уявлення про себе, модальність, особистісна ефективність, рівень навчальних досягнень.

В статье рассматриваются результаты экспериментального изучения модальности представлений о собственном внутреннем мире учащихся третьих и четвертых классов с различной учебной результативностью в контексте становления их личностной эффективности. Определены и описаны микро- и макrogenетические тенденции становления позитивных и негативных представлений о себе у школьников разных по учебной успеваемости групп.

Ключевые слова: самосознание, представления о себе, модальность, личностная эффективность, уровень учебных достижений.

In the article the results of the experimental study of the modality of the image of personal inner world of third and fourth graders with different learning

results in the context of the formation of their self-efficacy. The micro- and macrogenetical tendencies of the formation of positive and negative images of themselves are escribed among the students of various learning success groups.

Keywords: self-consciousness, personal image, modality, self-efficacy, level of learning successes.

Постановка проблеми. Дані численних психолого-педагогічних досліджень свідчать про те, що, що сприймання дитиною самої себе, вироблення ставлення до себе, оцінка власних досягнень і потенційних можливостей справляють значний вплив на її поведінку й успішність учіннєвої діяльності – зокрема, у молодшому шкільному віці [1; 6; 7]. Адекватні уявлення школяра про самого себе, навколишній світ, про інших людей і взаємини з ними, несуперечлива інтерпретація набутого досвіду і, власне, розвиток самосвідомості є підґрунтям формування здатності до регулювання поведінки і діяльності, високих очікувань дитини щодо самої себе, становлення її особистісної ефективності [2; 3; 4; 5].

Мета статті. У статті висвітлюються результати експериментального дослідження модальності уявлень про власний внутрішній світ учнів третіх та четвертих класів з різною навчальною успішністю у контексті становлення їх особистісної ефективності.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Експериментальне вивчення особливостей становлення самосвідомості як показника особистісної ефективності школярів з різними навчальними досягненнями здійснювалось у двох площинах. У межах першої площини здійснювався мікроаналіз особливостей самосвідомості учнів з різною навчальною результативністю на певному етапі їх навчання у початковій школі та з'ясування мікрогенетичних тенденцій у становленні сфери самосвідомості школярів. Друга площина – макроаналіз динаміки становлення самосвідомості в межах кожного рівня навчальних досягнень протягом навчання учнів.

У дослідженні брали участь учні третіх-четвертих класів загальноосвітньої школи. За результативністю учіння цих школярів поділено на три групи: I група – учні з високою навчальною успішністю, II група – учні з середньою успішністю, III група – учні з низькою успішністю.

Змістові характеристики семантичного поля самосвідомості молодших школярів з різним рівнем навчальних досягнень вивчалися за такими показниками, як модальність (позитивний чи негативний знак уявлень про самих себе), широта, обсяг (кількісна характеристика), диференційованість і структурованість уявлень дітей про самих себе.

Для дослідження модальності уявлень дітей про власний внутрішній світ використано методику вільного самоопису «Мої плюси і мінуси», за допомогою якої школярі у довільній формі характеризували свої позитивні і негативні якості, вміння, здібності, нахили. Контент-аналіз даних вільного самоопису дав змогу розподілити всі одержані висловлювання школярів на дев'ять груп самохарактеристик (параметрів). Змістовно їх можна подати таким чином.

I. Узагальнені характеристики. В цю групу включено недиференційовані, безособові висловлювання: «гарна дівчинка», «нормальний учень», «погана поведінка».

II. Конкретні шкільні вміння. Висловлювання щодо навичок та вмінь, набутих у процесі учіння: «Добре роблю математику»; «Вмію розв'язувати приклади»; «Добре знаю відмінки, таблицю множення».

III. Позашкільні вміння. Описи навичок та вмінь, набутих у позаурочній діяльності, в гуртках та секціях: «Добре граю у футбол, волейбол, баскетбол»; «Вмію набити м'яча ногою 98 разів»; «Умію шити, робити фігурки з пластиліну»; «Гарно співаю».

IV. Якості особистості. Висловлювання щодо власних особистісних характеристик: «уважна», «витривалий», «не жадібний», «галасливий», «боягуз».

V. Взаємини з іншими людьми. До цієї групи віднесено описи взаємин дітей з ровесниками, батьками: «Люблю гратися з друзями»; «Інколи ображаю

молодшого брата»; «Люблю маму і тата»; «Захищаю своїх друзів». (Принагідно зазначимо, що серед усього масиву висловлювань не було жодного, яке стосувалося б взаємин з вчителями).

VI. Виконання домашніх обов'язків. Ця група виділена окремо, оскільки певна кількість висловлювань була такого типу: «перу»; «не прибираю в кімнаті»; «не люблю мити посуд».

VII. Нахили, надавання переваги. У цю групи зібрано висловлювання, що починалися зі слова «люблю» чи «не люблю» і описували діяльність, якій школяр надавав перевагу або яка була для нього небажаною: «Люблю малювати»; «Не люблю англійську»; «Не люблю, коли мене сварять»; «Не люблю, коли ставлять погані оцінки».

VIII. Зовнішність. Описи своїх зовнішніх даних («красивий», «товста», «гарна»), що були поодинокими.

IX. Інші висловлювання. До цієї групи віднесено поодинокі абстрактні висловлювання на кшталт: «Дочитую книгу»; «Знаю тролейбусні маршрути №№...»; «Неприємності».

Характеризуючи дані самоописів, зазначимо, що у школярів усіх груп успішності кількість позитивних висловлювань переважає негативні (див.: табл. 1).

Таблиця 1

Середня кількість позитивних і негативних висловлювань в учнів з різною навчальною успішністю

Висловлювання	3 клас			4 клас		
	I група	II група	III група	I група	II група	III група
Позитивні	5,4	5,3	4	6	4,4	3
Негативні	1,8	2	3	2	2,6	3

Дані таблиці свідчать про те, що найбільша кількість позитивних висловлювань наявна у самописах високовстигаючих учнів: у середньому 5,4 у 3-му класі та 6 у 4-му класі. Простежується тенденція до зменшення кількості

позитивних характеристик із зниженням результативності учіння. Водночас при відносно невеликій загальній кількості негативних висловлювань порівняно з позитивними, частка негативних самохарактеристик поступово збільшується, починаючи від високовстигаючих учнів (1,8 і 2 у третьому та четвертому класах відповідно) до слабковстигаючих: по 3 у третьому та четвертому класах. Аналізуючи цю тенденцію, можна припустити, що школярі з високою успішністю учіння не тільки мають більш широкий спектр уявлень про власні якості й особистісні прояви, а й володіють більшим словниковим запасом для їх вираження. Водночас, учні з низькою успішністю учіння набагато частіше чують на свою адресу негативно забарвлені висловлювання і «ретранслюють» їх у своїх самоописах.

Крім того, загальною тенденцією для всіх учнів є вживання «пом'якшених», некатегоричних формулювань при описах своїх «мінусів»: «Не дуже добра поведінка»; «Буває, що роблю помилки»; «Іноді злюся»; «Не дуже люблю англійську»; «Інколи не встигаю зробити уроки»; «Часом буваю нетерплячою». Кількість таких формулювань змінюється залежно від навчальної успішності і вікового періоду розвитку: стрімко зростає на статистично значущому рівні ($p \leq 0,05$) у слабковстигаючих третьокласників, порівняно з високовстигаючими; у четвертокласників же при загальній значній кількості некатегоричних формулювань спостерігається зростання їх у групі учнів з середньою навчальною успішністю (див.: рис. 1.1):

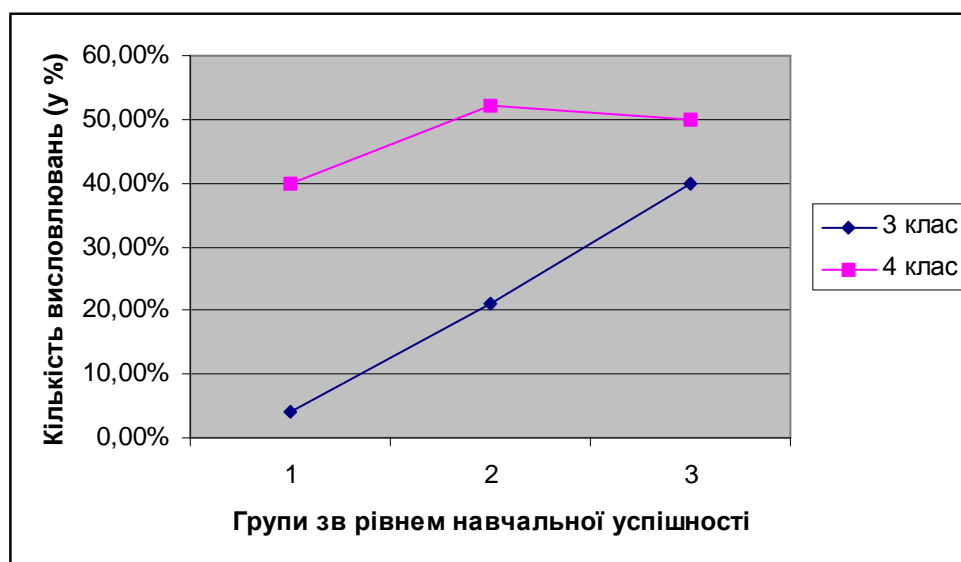

Рис. 1.1. Динаміка змін у самохарактеристиках (кількість некатегоричних формулювань) у школярів з різними навчальними досягненнями третього і четвертого класів

Ці дані, на нашу думку, показують, що у дітей молодшого шкільного віку велику роль відіграє захисна функція образу “Я”. Відбувається перехід від категоричних і абстрактних висловлювань на кшталт «Я боягуз», «Треба краще займатися спортом», які найчастіше є віддзеркаленням суджень дорослих, до більш усвідомленої, критичної оцінки самого себе і своїх якостей (адже кількість негативних характеристик збільшується!) при намаганні «зберегти обличчя», підтримати високий рівень самооцінки і самоповаги.

Відзначимо і такий факт: лише в учнів з середньою навчальною успішністю при само описах «мінусів» зафіксовано висловлювання «немає» і «не знаю» (10,5% та 4,3% відповідно у третьому і четвертому класах). До того саме у цих дітей спостерігається найменша кількість позитивних самохарактеристик. Тобто у певної частини середньовстигаючих учнів ще функціонує образ самого себе, характерний для більш раннього вікового періоду: малодиференційоване, дифузне позитивне самосприймання, недостатньо сформовані когнітивні, вольові, емоційні передумови розвитку самосвідомості, системи уявлень про власне “Я”.

Дані про розподіл змістових характеристик різних модальностей в учнів з різною навчальною успішністю подано у таблиці 2.

Дані, наведені у таблиці 2, дають підстави стверджувати, що від третього до четвертого класу в само описах змінюється – в бік зменшення – спектр характеристик школярів. Так, у третьому класі у само описах високо- і середньовстигаючих учнів представлено всі дев’ять виділених нами позитивних параметрів; у четвертому класі у цих самих учнів зафіксовано шість і вісім параметрів відповідно. Звужується і спектр негативних характеристик: сім у високовстигаючих учнів і шість у середньовстигаючих третьокласників; у четвертокласників – по шість у названих групах успішності. Така тенденція найяскравіше виражена у слабковстигаючих школярів: усього чотири і п’ять

параметрів позитивних характеристик і по три негативних характеристики у третьому та четвертому класах відповідно. Зауважимо: для цього є об'єктивні причини, оскільки деякі параметри уявлень про себе поступово втрачають свою актуальність у смисловому полі самосвідомості школярів цього віку. Так, практично зникають згадування про виконання домашніх справ, про захоплення певними видами діяльності – у четвертокласників на відміну від третьокласників. А для учнів з низькою успішністю як у третьому, так і у четвертому класі нехарактерними є описи своєї зовнішності.

Таблиця 2

**Модальність самохарактеристик
учнів з різною навчальною успішністю (у %)**

Класи, групи за успішністю	3 клас						4 клас					
	I група		II група		III група		I група		II група		III група	
Модальність/ параметри самохарактеристик	Модальність											
	«+»	«-»	«+»	«-»	«+»	«-»	«+»	«-»	«+»	«-»	«+»	«-»
I. Узагальнені характеристики	4,9	14,3	12,2	5,3	-	20,0	-	6,7	10,8	13,1	-	30,0
II. Конкретні шкільні вміння	2,4	7,1	4,9	10,5	12,5	40,0	25,0	-	8,1	13,1	10,0	50,0
III. Позашкільні вміння	12,2	7,1	17,1	-	25,0	-	6,3	6,7	8,1	-	30,0	-
IV. Якості особистості	29,3	26,8	24,4	26,3	37,5	40,0	37,5	43,8	29,7	13,1	30,0	20,0
V. Взаємини з іншими людьми	12,2	14,3	17,1	15,8	25,0	-	15,6	6,7	24,3	21,7	30,0	-
VI. Виконання домашніх обов'язків	9,8	-	2,4	-	-	-	-	-	-	8,6	-	-
VII. Нахили, переваги	21,9	21,4	4,9	15,8	-	-	-	-	2,7	-	-	-
VIII. Зовнішність	2,4	7,1	14,6	-	-	-	9,4	6,7	5,4	-	-	-
IX. Інші висловлювання	4,9	-	2,4	26,3	-	-	6,3	26,7	5,4	30,4	-	-

Найбільшу питому вагу в самоописах молодших школярів мають їх особистісні якості. Цей висновок стосується майже всіх груп навчальної успішності щодо самохарактеристик – і позитивних, і негативних (крім середньо- і слабковстигаючих четвертокласників). Як зазначається в

самоописах, найхарактернішими позитивними якостями для 29,3% високовстигаючих третьокласників, 24,4% середньовстигаючих школярів і 37,5% низьковстигаючих учнів є такі якості, як добрий, чесний, розумний, нежадібний (щедрий), веселий. Четвертокласники (37,5% високовстигаючих, 29,7% середньовстигаючих і 30,0% слабковстигаючих) характеризують себе як розумних, добрих, акуратних, незаздрісних, уважних, життєрадісних («завжди маю добрий настрій»). До своїх негативних якостей і третьокласники (28,6% високовстигаючих, 26,3% середньовстигаючих, 40,0% слабковстигаючих), і четвертокласники (43,8% високовстигаючих, 13,1% середньовстигаючих, 16,7% низьковстигаючих) відносять злість, брехливість, лінощі, неухважність, нетерплячість, галасливість. До того багато висловлювань знеособлені («злість», «брехня», «неухважність») або пом'якшені («іноді брешу», «буваю злий», «іноді буваю нетерплячою»). А у середньовстигаючих четвертокласників 30,4% негативних (за модальністю) висловлювань взагалі віднесено до категорії «інше», оскільки вони максимально дистанційовані і абстрактні. Приміром: «Можу бовкнути щось не те»; «Можу щось розбити»; «Іноді не розумію, коли мені щось швидко говорять»; «Говорю погані слова і показую погані знаки». Тобто має місце і фактор соціальної бажаності, і вияв захисних механізмів у сфері самосвідомості молодших школярів.

Слід відмітити, що вказані фактори на повну силу починають працювати на фоні зниження навчальних досягнень саме у четвертому класі. Учні з середньою та низькою успішністю представили найбільший відсоток позитивних особистісних характеристик: 29,7% і 30,0% відповідно – і практично найнижчий відсоток негативних: 13,1% і 20,0% відповідно. У третьокласників (від високо- до слабковстигаючих) і у високовстигаючих четвертокласників, навпаки, спостерігається тенденція до збільшення відсотка негативних характеристик порівняно з позитивними (див.: рис. 1.2).

І якщо у третьокласників усіх груп успішності досить паритетно представлено позитивні і негативні якості, а також зафіксовано збільшення кількості останніх як відображення оцінок дорослих щодо слабковстигаючих

школярів, то у високовстигаючих четвертокласників спостерігається розвиток критичності у сприйнятті себе й адекватність в оцінці власних можливостей.

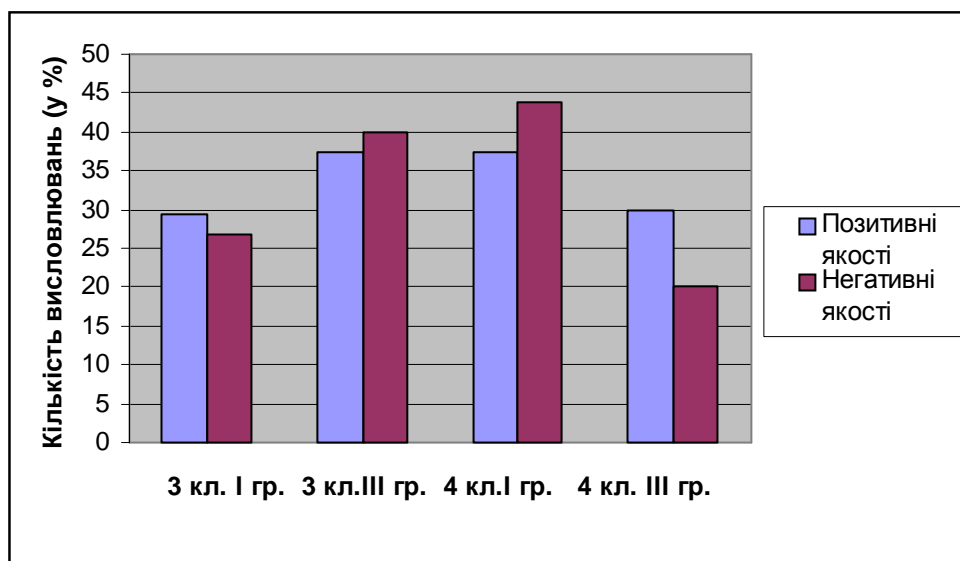

Рис. 1.2. Динаміка позитивних і негативних особистісних характеристик у полярних групах успішності учнів третього і четвертого класу

Подальший аналіз даних самоописів молодших школярів показав, що у середньовстигаючих учнів третього і четвертого класів розподіл самохарактеристик за виділеними параметрами багато в чому збігається. Так, серед позитивних характеристик найбільшу питому вагу мають – після особистісних якостей – взаємини з іншими (17,1% і 24,3% висловлювань у групах середньовстигаючих учнів третього і четвертого класів відповідно); вміння, набуті у позаурочний час (17,1% і 8,1% відповідно); узагальнені висловлювання (12,2% і 10,8% відповідно). Третьюкласники з середнім рівнем навчальних досягнень приділяють значну увагу своїй зовнішності (14,6%). Подібним є і розподіл негативних самохарактеристик. Саме середньовстигаючі учні і третього, і четвертого класів мають найбільший відсоток невизначених, недиференційованих висловлювань, об'єднаних у групу «інше»: 26,3% у 3-му і 30,4% у 4-му класі. Велика питома вага висловлювань щодо відносин з іншими (21,7% у третьокласників і 15,8% у четвертокласників) та конкретних шкільних вмінь (10,5% і 13,1% відповідно). Середньовстигаючі третьокласники виявилися більш емоційними, ніж четвертокласники: 15,8% учнів висловили

своє ставлення не тільки до окремих шкільних предметів («не дуже люблю англійську»), а й до навчання загалом («не люблю ходити до школи»). Таким чином, у семантичному просторі самосвідомості молодших школярів з середнім рівнем успішності представлені уявлення про власні особистісні якості, взаємини з іншими, вміння, набуті у школі та в позаурочний час. Крім того, середньовстигаючі третьокласники найбільш емоційні у прояві своїх негативного ставлення, вони надають великого значення самохарактеристикам зовнішності.

Учні з високим рівнем навчальних досягнень третього і четвертого класів продемонстрували у своїх самоописах певні відмінності у змістових і кількісних показниках (крім особистісних якостей). Так, високовстигаючі третьокласники найбільше висловлюються про надання переваги або неприйняття певних занять: причому як позитивно – 21,9% («люблю спорт», «люблю малювати», «люблю свою школу»), так і негативно – 21,4% («не люблю англійську», «не люблю, коли ставлять погані оцінки»). По 12,2% позитивних висловлювань стосуються певних позашкільних умінь («добре малюю», «вмію грати у боулінг») та взаємин з іншими («вмію гратися з дітьми в ігри», «допомагаю друзям»). Серед негативних висловлювань значну питому вагу мають як узагальнені характеристики («погана поведінка»), так і взаємини з іншими («ображаю свого брата», «часто сварюся з батьками») – по 14,3%. Високовстигаючі четвертокласники приділяють найбільшу увагу конкретним шкільним умінням («вмію розв'язувати приклади», «добре читаю»), взаєминам («зі мною всі дружать», «захищаю своїх друзів») і трохи меншу – зовнішності («гарна», «гарно вдягаюсь»). Слід відзначити, що у самоописах учнів четвертого класу не представлені висловлювання про домашні справи, власні нахили і надання переваги, і наявний незначний відсоток – 6,7% – негативних узагальнених самохарактеристик.

У слабковстигаючих школярів третього та четвертого класів семантичні поля практично збігаються. При загальній їх «небагатослівності», найбільше негативних висловлювань цих учнів стосувалося конкретних шкільних вмінь:

40,0% у третьокласників і 50,0% у четвертокласників, а також узагальнених характеристик (20,0% і 30,0% відповідно). У слабковстигаючих школярів зафіксовано тільки позитивні самохарактеристики щодо своїх позашкільних навичок і взаємин з іншими людьми (25,0% у третьокласників і 30,0% у четвертокласників). Інші параметри зовсім не представлені у само описах слабковстигаючих учнів. Слід підкреслити, що саме у школярів з низькою успішністю найбільша – в середньому – кількість негативних висловлювань, вони ніби «озвучують» думки про них дорослих: «довго думаю», «повільно бігаю», «погано читаю». В результаті з'ясовано, що в семантичному полі слабковстигаючих учнів представлено віддзеркалені негативні уявлення про їх якості та вміння і позитивні самохарактеристики взаємин з іншими (насамперед ровесниками), а також умінь, набутих у позашкільній діяльності.

Висновки. Вивчення особливостей модальності уявлень молодших школярів з різною результативністю учіння про самих себе дало підстави стверджувати, що становлення семантичного поля цих уявлень, позитивних і негативних рис та якостей, має свої особливості в учнів з різною навчальною успішністю і справляє вплив на становлення їх особистісної ефективності.

Література

1. Боришевський М.Й. Особистість у вимірах самосвідомості: [монографія] / М.Й. Боришевський. – Суми: Видавничий будинок “Еллада”, 2012. – 608 с.
2. Дятленко Н.М. Психологічні особливості розвитку самоповаги у дітей 4 – 6 років / Н.М. Дятленко // Проблеми загальної та педагогічної психології: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка. – Т. VI. – Част. 4. – К., 2004. – С. 111 – 117.
3. Коробко С.Л. Особливості самопізнання молодших школярів з підвищеним розумовим потенціалом / С.Л. Коробко // Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології

- імені Г.С. Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. – Вип. 14. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. – С. 405 – 416.
4. Ліснівська Л.Б. Психологічні особливості самооцінювання молодших школярів / Л.Б. Ліснівська // Проблеми загальної та педагогічної психології: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка. – Т. VIII. – Част. 9. – К., 2006. – С. 214 – 221.
 5. Назарук О.М. Молодший шкільний вік: теоретичний аналіз психічного розвитку та формування соціально адаптованої особистості / О.М. Назарук // Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. – Вип. 18. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2012. – С. 565 – 576.
 6. Чамата П.Р. Самосвідомість та її розвиток у дітей / Павло Романович Чамата. – К.: Знання, 1965. – 48 с.
 7. Чеснокова И.И. Особенности развития самосознания в онтогенезе / Ирина Ивановна Чеснокова // Принцип развития в психологии / Отв. ред. Л.И. Анцыферова. – М.: Наука, 1978. – С. 326 – 337.